

НЕОКЛАСИЧНІ МОДЕЛІ ОСВІТИ: ВНЕСОК В ЕКОНОМІЧНУ НАУКУ І МЕЖІ ВИКОРИСТАННЯ

ТИМОШЕНКОВ І. В.

кандидат економічних наук

Харків

Глобальні зміни в суспільстві і світоустрої, загострення старих і поява нових проблем у розвитку освіти, які найвиразніше проявилися наприкінці ХХ сторіччя, об'єктивно висунули перед соціальними науками не тільки цілу низку вельми складних нових питань, але й вимусили їх повернутися до своїх відповідних загальнометодологічних основ – переглянути своє предметне поле, загальну методологію і принципи побудови дослідницьких програм з точки зору їхньої відповідності новим реаліям. Для економічної науки такою проблемою виявилось визначення змісту освіти як об'єкту економічного аналізу і, відповідно, обґрунтування загальної методології дослідження освіти. Практичний зміст і значущість вирішення цієї проблеми полягає в тому, щоб описати надійну теоретичну модель розвитку освіти, яка б дозволила обґрунтувати загальну стратегію розвитку національної освітньої системи і визначити головні напрями її поточного впровадження. Це обумовило вибір теми публікації, визначило її важливість, актуальність і головне наукове завдання – узагальнити досвід вивчення освіти в економічній науці і проаналізувати роль і можливості неокласичних моделей у вирішенні сучасних проблем розвитку освіти.

Відповідно до змісту і специфіки економічних парадигм освіти, які віддзеркалювали загальне ставлення економістів до вивчення освіти, існуючий досвід економічного аналізу освіти може бути зведеним до трьох головних напрямів і етапів: класичного (2 пол. ХVІІ ст.–1950 рр.), неокласичного (1950 рр.–1980 рр.) і новоінституційного (1990 рр.–теперішній час). На першому етапі класиками політекономії були визначені основні аспекти і напрями досліджень освіти в економічній науці. На другому етапі представниками неокласичної теорії було доведено продуктивний характер освіти, і на основі цього приєднано освіту до предметної галузі економічної науки. На третьому, сучасному етапі центральна ідея неокласиків про продуктивний характер освіти розвивається представниками нової інституційної економіки і наповнюється більшою конкретністю, акценти у вивченні освіти зміщуються з аналізу її зовнішніх, переважно формальних, кількісних характеристик в бік визначення існуючих у суспільстві економічних інститутів як відповідних основ формування і розвитку освітньої системи.

Головними теоретичними моделями аналізу освіти в неокласичній економічній теорії (табл. 1) є теорія людського капіталу – Human Capital Theory (Д. Мінсер,

Т. Шульц, Г. Беккер, М. Баумен, Е. Ф. Денісон, Ц. Гріліхес, Г. Р. Боуен, Е. П. Лазір, Дж. Псахаропулос), якою у 1950 – 1960 рр. було започатковано предметне дослідження освіти в економічній науці, і концепції, які почали розроблятися у 1970 – 1980 рр.: виробничої функції освіти – Education Production Function (К. Вілсон, Дж. Гудблад, Б. Левін, Д. Манк, А. Прітчет, Д. Філмер, С. Ходас); вибору освіти – Education Choice (А. Дітон, А. Кейс, А. Уеллс, Е. Ханушек, М. Шнайдер) і сигнальної функції освіти – Signaling Function of Education, освіти як фільтру – Education as a Filter (К. Ерроу, М. Спенс) [1, с. 27 – 167; 2, р. 27 – 54].

Хоча ці моделі мають певні відмінності (найбільш суттєво від інших відрізняється модель сигнальної функції освіти), їхня загальна методологія (принципи неокласичної економічної теорії) в сукупності з єдністю предметної галузі (дослідження ефективності навчання в формальній – шкільній освіті) зумовлює їхню взаємопов'язаність, близькість теоретичних висновків і дозволяє визначити ті спільні узагальнюючі характеристики, що притаманні як кожній з цих моделей, так і всьому неокласичному напрямку в цілому.

Найбільш суттєвими надбаннями цього напрямку виявилися наступні: доведено зміст освіти як продуктивного напрямку людської діяльності і на підставі цього освіту приєднано до предметної галузі економічної теорії; обґрунтовано існування взаємозв'язку між динамікою розвитку освіти і соціально-економічним розвитком суспільства на всіх рівнях його соціальної організації (індивід, домогосподарство, організація, суспільство в цілому); визначено зміст і структуру основних ресурсів, факторів розвитку і результатів освіти, а також показники і методики їхнього вимірювання і оцінок.

Втім, даний підхід має цілий ряд характеристик, які роблять його досить вразливим для критики як з боку його загальної методології, так і з точки зору емпіричного обґрунтування і підтвердження його теоретичних висновків. Так само як і неокласичній теорії в цілому, неокласичним моделям освіти притаманний занадто високий рівень абстрактності. Як об'єкт аналізу визначається лише одна із сторін складної освітньої системи суспільства, а саме навчання в закладах формальної освіти, за межами аналізу залишаються неформальна і довільна освіта та дві інші (крім навчання) функції освіти – виховання і освічення [1, с. 8 – 26]. Штучна обмеженість у визначенні змісту освіти як предмету економічного аналізу підсилюється тими головними характеристиками, які притаманні методології неокласики. У неокласичній інтерпретації освіта, по суті, нічим не відрізняється від інших «звичайних» галузей економіки (промисловості, будівництва, сільського господарства тощо) і позбавляється будь-яких унікальних змістовних якостей і осо-

Моделі освіти в неокласичній економічній теорії

ЛЮДСЬКИЙ КАПІТАЛ	ВИРОБНИЧА ФУНКЦІЯ ОСВІТИ	ВИБІР ОСВІТИ	СИГНАЛЬНА ФУНКЦІЯ ОСВІТИ ОСВІТА ЯК ФІЛЬТР
ЗМІСТ			
Визначає залежність економічного добробуту і конкурентоспроможності як окремої людини, так і держави в цілому від накопичених ними запасів знань, вмінь і навичок, отриманих внаслідок освіти	Трактуює освіту як процес виробництва знань, вмінь і навичок на основі комбінації і переробки виробничих факторів освіти (людських, матеріальних, фінансових, організаційних тощо) з точки зору економічних акторів, що беруть участь у освіті (учнів і їхніх батьків, власників, педагогів і адміністрації навчальних закладів, місцевих громад, роботодавців і спонсорів, чиновників державного управління освіти)	Тлумачить освіту як складову домашнього виробництва і напрям формування добробуту домогосподарства	Обґрунтовує роль креденцій (дипломів, свідоцтв про освіту) на ринку праці у якості сигналів про доцільність прийому на роботу, які подають роботодавцям кандидати на працевлаштування
МЕТА			
Доведення ролі і значення освіти як для окремої людини, так і для суспільства в цілому	Визначення змісту і структури факторів, що забезпечують розвиток і підвищення ефективності освітнього виробництва	Обґрунтування місця і ролі освіти членів родини у формуванні доходів і витрат домашнього виробництва	Визначення ролі і значення освіти для працівників і роботодавців на ринку праці
ТРАКТУВАННЯ ПОВЕДІНКИ ЕКОНОМІЧНИХ АКТОРІВ			
Як для окремої людини, так і для держави в цілому освіта є інвестиційним продуктом; відповідно, за своїм змістом рішення про освіту є раціональними, економічно обґрунтованими інвестиційними проектами	Приймаючи рішення про вибір і розміщення ресурсів, що спрямовуються в освіту, економічні актори поведуть себе раціонально. На основі зіставлення різних варіантів розміщення ресурсів кожен з них прийматиме оптимальні рішення, які налаштовані на мінімізацію його особистих витрат, що пов'язані з освітою, і максимізацію його особистих результатів від освіти (спрямовані на максимізацію особистої функції корисності у освіті)	Вирішуючи питання про доцільність навчання членів родини, домогосподарства поведуть себе раціонально. Рішення продовжувати чи припинити подальше навчання приймаються на основі зіставлення обсягів витрат на освіту з розміром тих доходів, які прогнозується одержати внаслідок отримання освіти	Поведінка працівників і роботодавців є раціональною. Роботодавці розглядають креденції як сигнал про доцільність найму кандидатів, завдяки їхній більш високій продуктивності, ніж у тих, хто не має дипломів. Працівники витрачають кошти на освіту як на формування сигналів для роботодавців, оскільки ці витрати для них нижче, ніж очікувана заробітна платня
ТЛУМАЧЕННЯ ВИТРАТ			
Витрати на освіту – це інвестиції, які передбачають віддачу від них в майбутньому, їхнє повернення з певним приростом	Витрати факторів освітнього виробництва – це необхідні умови одержання поточних і майбутніх результатів освіти	Ресурси домогосподарства, які споживаються на освіту членами родини – це виправдані і необхідні витрати, якщо доведено неодмінність їхньої компенсації в перспективі – обов'язковість їхнього повернення у домогосподарство у вигляді доходів освічених членів родини	Витрати на креденції є економічно доцільними і виправданими з точки зору працівників, і роботодавців, оскільки сигнали спрощують і підвищують ефективність ринкових обмінів
ВИЗНАЧЕННЯ І ВИМІРИ ЕФЕКТИВНОСТІ ОСВІТИ			
Ефективність освіти – це ефективність інвестицій в освіту. Вона вимірюється відношенням результатів освіти до витрат, що їх зумовили	Ефективність освіти – це ефективність освітнього виробництва. Вона вимірюється відношенням випуску продукції освітнього виробництва до витрачених на цей випуск ресурсів	Ефективність освіти – це складова ефективності домашнього виробництва. Вона вимірюється відношенням додаткових доходів, що надходять у домогосподарство завдяки підвищенню рівня освіченості членів родини, до тих ресурсів, що були витрачені домогосподарством на їхню освіту	Ефективність освіти – це ефективність розповсюдження сигналів або ефективність здійснення ринкових обмінів на підставі креденцій, оскільки власне освіта підвищує продуктивність не спроможна, а видатки на освіту за своїм змістом є чистими соціальними витратами

бливостей логіки свого розвитку. Освіта розглядається не як унікальна соціально-економічна підсистема суспільства, а лише як окремих поодинокий випадок застосування універсального методу неокласичного економічного аналізу, включаючи всі його основні теоретичні припущення і постулати (стабільність змісту та структури потреб і вподобань економічних агентів, абсолютна раціональність їхніх рішень і поведінки, достовірність та безкоштовність ринкової інформації, безвитратний характер встановлення і реалізації ринкових трансакцій та ін.). Об'єктивним підтвердженням теоретичної уразливості неокласичних моделей освіти є неспроможність коректно обґрунтувати і підтвердити на емпіричному рівні їхній головний теоретичний постулат про те, що саме освіта і освіченість є головним чинником здобуття економічних переваг і розвитку як на рівні окремої особи (шляхом порівняння економічного добробуту осіб із різним рівнем освіченості), так і на рівні держави в цілому (через міжнародні порівняння впливу освіти на загальні результати економічного розвитку країн).

Разом з тим модельні уявлення неокласики можуть бути представлені й інакше, якщо підходити до них не як до строгих економіко-математичних інструментів аналізу освіти, а як до риторичних засобів доведення певних наукових тверджень. Ключове для економіки освіти поняття «людський капітал» за своїм змістом не може бути віднесеним до категорії капіталу ані в його класичному розумінні (капітал як об'єктивна економічна категорія, основа всієї системи виробничих відносин капіталізму – вартість, яка створює додаткову вартість), ані в його неокласичній інтерпретації (капітал як сукупність виробничих ресурсів – засобів виробництва). Якщо ж розглядати поняття «людський капітал» як метафору, фігуру мови, яка використовується, щоб спростити доведення думок про продуктивний характер

освіти і економічні переваги від вченості через їхню аналогію з рухом реального капіталу, то це не тільки зніме визначену проблему, а більш того, створюватиме необхідні відправні умови для організації подальшого наукового пошуку – тепер вже саме конкретних соціально-економічних і інституційних умов, за яких метафора буде наповнюватися реальним економічним змістом.

ВИСНОВКИ

Відповідно до змісту і специфіки економічних парадигм освіти, які визначали загальне ставлення економістів до вивчення освіти, існуючий досвід економічного аналізу освіти може бути зведеним до трьох головних напрямів і етапів: класичного (2 пол. XVII ст. – 1950 рр.), неокласичного (1950 рр. – 1980 рр.) і новоінституційного (1990 рр. – теперішній час). Основними моделями освіти, які сформувалися на спільній методологічній основі неокласичного аналізу, є теорія людського капіталу, концепції виробничої функції освіти, вибору освіти і сигнальної функції освіти. Вони відіграли головну роль у загальному становленні економіки освіти як відносно самостійного напрямку розвитку сучасної економічної науки, але до теперішнього часу поступово вичерпали своє первісне значення як нових і пріоритетних напрямів розвитку економічної думки і значною мірою поступилися своїми позиціями на користь нових ідей і підходів, – перш за все, дослідженням освіти в традиціях нової інституційної економіки. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. Тимошенко І. В. Человек, институты и рынки в системе образования : монография / И. В. Тимошенко.– Харьков : Изд-во НУА, 2010.– 468 с.
2. Coulson A. J. Market Education. The Unknown History / Andrew J. Coulson.– New Brunswick, USA, London: Transaction Publishers, 1999.– IX, 471 p.